

CEREMONIJAL SPLITSKOG NADBISKUPA IZ KRAJA XVII. STOLJEĆA

Arsen Duplančić

UDK: 291.37:262.12](497.5 Split)“16“

Izvorni znanstveni rad

Arsen Duplančić

Arheološki muzej u Splitu

Zrinsko-frankopanska 25, 21000 Split

arsen.duplancic@armus.hr

U članku se objavljuje ceremonijal splitskog nadbiskupa sastavljen između 1682. i 1699. godine. Radi njegova lakšeg shvaćanja izvorni tekst popraćen je bilješkama s objašnjenjima i slikama koje dočaravaju barem dio događaja o kojima je riječ.

Ključne riječi: ceremonijal, nadbiskup, gradski knez, generalni providur, Split.

Došavši u posjed dalmatinskih gradova, Venecija je postupno krnjila i sputavala njihovu autonomiju, a između ostalog odmah je ukinula slobodu izbora gradskog kneza kojeg od tada ona šalje kao svog predstavnika. Knez (*conte, rappresentante, rettore*) postaje glavni nositelj vlasti, a plemićkim Velikim vijećima uvelike su sužene ovlasti. Tako je bilo i u Splitu gdje su nakon kneza najviši komunalni službenici bili suci.¹ Plemići se nisu lako mirili s ograničenim pravima pa su nastojali da barem u iskazivanjima počasti ne budu mimoilaženi i omalovažavani. Zato su pazili na svaki detalj, počevši od visine sjedalice za kneza i suce pa dalje, što je davalo povod raznim svađama i sporovima.²

1 A. Duplančić, Regesta zapisnika splitskoga Velikog vijeća od 1620. do 1755. godine, Građa i prilozi za povijest Dalmacije¹⁴, Split 1998., str. 13-17.

2 Isto, passim; vidi kazalo na str. 258. G. Novak, Povijest Splita II., Split 1961., str. 382-384.

S druge pak strane Crkva je imala svoje propise kako za liturgijske tako za izvanliturgijske obrede, odijevanje itd., pa i za odnos prema svjetovnim licima i predstavnicima vlasti. Međutim, i tu je često dolazilo do sporova tako da je morala intervenirati čak i vlada u Veneciji. Jedan takav slučaj zbio se 1640. zbog čega je Senat dukalom od 20. studenoga naredio generalnom providuru Alvisu Priuliju da donese odgovarajuće rješenje za splitski problem. On je, prikupivši obavijesti o običajima u drugim dalmatinskim gradovima, 15. prosinca objavio terminaciju u kojoj je podrobno opisao redosljed ljubljenja evanđelja i paxa³ te kađenja nadbiskupa, kneza i članova gradske uprave tijekom mise.⁴ Istog je dana Priuli izdao naredbu kojom se zabranjuje kađenje kancelarâ javnih predstavnika na svečanim misama i večernjama.⁵ Uza sve to došlo je do krivog tumačenja terminacije zbog čega je providur Giovanni Battista Grimani 3. III. 1643. izdao objašnjenje u ulozi kanonika tijekom mise.⁶ Budući da u terminaciji nije bilo objašnjeno kako se treba postupati za vrijeme obožavanja križa na Veliki petak, izbili su sporovi između kanonika raznih katedrala i sudaca u komunama. Zato je Grimani 10. V. 1642. donio terminaciju kojom je i to pitanje riješeno.⁷

3 Vidi bilj. 66.

4 Arheološki muzej u Splitu, arhiv F. Carrare, poz. XIII., Građa o Splitu, nepag.

5 Zlatna knjiga grada Splita II., preveli i priredili Lj. Šimunković i M. Berket, Split 2006., str. 248-249.

6 Vidi bilj. 4: *Che uno almeno delli due assistenti col Pluviale al Vespero, celebrante il Prelato, debba esser Canonico, et quell' istesso, che doverà celebrando il Prelato la messa, cantar l'Evangelo, il qual Canonico Diacono sia obligato d'incensar à Vesperi celebrante pure il Prelato si Rappresentanti e Banca, conforme à punto resta dichiarato in essa Terminatione all'incensar della messa, il che doverà in ogni modo eseguito.*

7 Državni arhiv – Zadar, gen. prov. kut. 30, A. Priuli (1667.-1669.), knj. II., l. 2r: *Terminiamo coll' autorità del Generalato Nostro, che per il giorno di Venerdì Santo debbano primi il Reverendissimo Monsignor Vescovo unito colli Signori Rettori passar del pari all'adoratione della Santissima Croce alla destra il Prelato, che doverà preceder nell'osculo, dietro à questi colo' stesso ordine li Signori Giudici, et altri della banca conforme il grado cadauno al pari di ciascheduna dignità Ecclesiatica, et Canonici.* Iza slijedi početni dio terminacije iz 1640. Prijepis Grimanijeve odluke nalazi se i u Carrarinm arhivu – vidi bilj. 4. Na istom mjestu je i terminacija generalnog providura Girolama Foscarinija od 16. X. 1651. koja se odnosi na spor između trogirskih kanonika i tamošnjih sudaca u vezi s crkvenim ceremonijalom. Njen talijanski tekst i prijevod na hrvatski objavljeni su u Zlatna ..., n. d. (5), str. 272-277.

Posebno velik sukob izbio je 1744. kada je splitski knez i kapetan Zuanne Pasqualigo (1742.-1745.) svojim despotskim ponašanjem (*dispotico nel santuario*) pokušao promijeniti crkveni ceremonijal. Stanje je bilo takvo da je sâm nadbiskup pisao duždu i optužio kneza, navodeći sve novine koje je namjeravao uvesti, i zahtijevao duždevu zaštitu. O tome je 12. kolovoza raspravljalo Malo vijeće i zatražilo mišljenje savjetnikâ za pravna pitanja i izvještaj generalnog providura.⁸

O složenosti i razrađenosti onodobnih svjetovnih i crkvenih ceremonija u Splitu najbolje svjedoče tri opširna, nazovimo ih današnjim rječnikom, protokola. Prvi se nalazi u *Zlatnoj knjizi grada Splita*, a napisan je 1758. godine, ali odražava starije običaje.⁹ Drugi ima naslov *Notizia delle Cerimonie, che si praticano frà l'anno con gl'Illustrissimi Rppresentanti e Banca nella Chiesa Metropolitana di Spalato* i potječe iz 1680. (o čemu niže). On kalendarski prati crkvene blagdane te daje potrebne upute pri čemu se poziva i na odluke generalnih providura (npr. od 28. I. 1642., 31. III. 1667. i 1. I. 1672.). On se nalazi u zbirci dokumenata koji se odnose na splitsku nadbiskupiju, a dao ih je zapisati nadbiskup Sforza Ponzoni.¹⁰ Iako je na kraju potpis kneza Andrea Marcella (1678.-1681.), prijepis je nastao u vrijeme kneza Stefana Malipiera (1710.-1713.) čije se ime navodi među osobama koje treba spomenuti u laudama.¹¹ U istom je svesku treći protokol koji se tiče posebno nadbiskupa, a ima naslov *Cerimoniale privato, ò sia particolare dell'Arcivescovo di Spalato*.¹² Tekst nije datiran, ali se po spome-

8 Vidi bilj. 4. Nadbiskupova molba nije datirana.

9 Registro del ceremoniale che praticavasi fra il pubblico rappresentante veneto e la città di Spalato nel corso intero del suo reggimento, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (dalje BASD) II., Spalato 1879., str. 92-94, 105-106, 122-125. Tu je dokument pogrešno datiran godinom 1658. umjesto 1758. O tome vidi C. Fisković, *Stara splitska kazališta, Baština starih pisaca* 2, Split 1971., str. 171-172. Godina je ispravljena u BASD V., Spalato 1882., str. 35. Ponovno je objavljen i preveden u *Zlatna ...*, n. d. (5), str. 510-519.

10 Nadbiskupski arhiv – Split (dalje NAS), S, br. 18 (*Ius ordinarium et metropolitanum archiepiscopatus Spalatensis iussu ... Sfortia Ponzoni ... MDCXXII*), l. 131r-140v; svezak sadrži i dokumente nakon Ponzonijevog vremena.

11 To su: papa Klement XI. (1700.-1721.), dužd Giovanni Cornaro (1709.-1722.), nadbiskup Stjepan Cupilli (1708.-1719.), generalni providur Carlo Pisani (1711.-1714.) i gradski knez Stefano Malipiero (1710.-1713.).

12 NAS, S, br. 18, l. 143v-145v.

nu nadbiskupa Stjepana Cosmija, koji je došao u Split 1682., i navođenja *sadašnjeg rata*, tj. Morejskog rata, koji je trajao od 1684. do 1699., može datirati na kraj XVII. stoljeća.

Oba protokola iz „Ponzonijeve zbirke“ nalaze se i u građi prikupljenoj za Farlatijev *Illyricum sacrum* koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.¹³ Između splitskog i zagrebačkog teksta nema razlikâ, ali je zagrebački prijepis mlađi i nastao je oko 1750. jer je na njihovom kraju potpis gradskog kancelara Bartula Gelminija koji je na tu dužnost potvrđen u kolovozu 1749. godine.¹⁴

Osim tih dvaju prijepisa postojao je i treći primjerak protokola *Notizia delle Cerimonie* koji je kanonik Josip Zuliani dao za objavu u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.¹⁵ On za razliku od prethodnih prijepisa ima nadnevak 21. II. 1680. i potpis tadašnjeg kneza Andrea Marcella. Tome su sukladna i imena osoba koje treba spomenuti u laudama.¹⁶ To znači da je prepisivač (ili prepisivači) spomenutih prijepisa aktualizirao njihov tekst umetanjem imena tadašnjih predstavnika crkvene i civilne vlasti. Treba istaknuti da i Zulianijev rukopis nije bio izvornik, već nedatirani prijepis koji je ovjerio komunalni kancelar Petar Mistruzzi. Budući da je Mistruzzi obavljao tu dužnost s prekidima od 1722. do sredine XVIII. st.,¹⁷ to znači da je i prijepis nastao u to doba.

Navedenim ceremonijalima pridružuje se protokol dočeka generalnog providura tijekom njegovoga prvog dolaska u Split. On je sačuvan u šibenskom biskupskom arhivu i podrobno opisuje kako treba izgledati doček: od providurovog ulaska u luku do dolaska u katedralu i kratkog obreda u njoj. Ceremonijal nema nadnevak, ali je datiran oko 1700. godine.¹⁸

13 Hrvatski državni arhiv – Zagreb, Zbirka Fanfogna-Garagnin, kut. 8, sv. 1, l. 4r-11r (prvi protokol), l. 11r-12v (drugi protokol).

14 A. Duplančić, n. d. (1), str. 116-117.

15 *Ceremoniale ecclesiastico usato a Spalato ei tempi veneti*, BASD V., Spalato 1882, str. 35-38, 50-54, 71-73, 89-91, 102-106, 122-125, 140-141.

16 To su: papa Inocent XI. (1676.-1689.), dužd Luigi Contarini (1676.-1684.), nadbiskup Stjepan Cosmi (1678.-1707.), generalni providur Girolamo Corner (1680.-1682.) i gradski knez Andrea Marcello (1678.-1681.).

17 A. Duplančić, n. d. (1), str. 116-117.

18 P. Kolendić, *Cerimonia, che si usa a Spalato nel primo ingresso, che fanno gl'III.*

Za poznavanje onodobnog ceremonijala u Splitu osobito je važan dnevnik nadbiskupa Stjepana Cupillija koji obuhvaća razdoblje od njegovoga svečanog ulaska u grad 1708. do 1717. godine.¹⁹ Nažalost, taj vrijedni izvor raznovrsnih podataka još nije objavljen u cijelosti nego samo u obliku izabranih regesta.²⁰

Iz susjednog Trogira potječe protokol o dočeku generalnog providura koji nije datiran, ali se po navođenju 1753. i 1757. može zaključiti da je napisan oko 1760. godine.²¹ U njemu se veoma iscrpno opisuju providurovi susreti s biskupom u raznim slučajevima: kako prigodom dolaska u grad tako tijekom bogoslužja, međusobnih posjeta do susretanja na ulici. Od detalja koje ceremonijal navodi istaknut ćemo da je opisan čak i način na koji im se poslužuje čokolada za vrijeme posjetâ.²² Taj je protokol važan i

mi, et Ecc.mi Sig.i Prov.ri Gn.ali in pro.ia [ca. 1700.], BASD XXXVI., Spalato 1913., str. 60-61.

19 NAS, S, br. 68.

20 J. Alačević, Diario estratto da quello del padre Zuanne Cetinich raccoglitore delle nootizie riguardanti l'arcivescovo Cupilli, Annuario dalmatico V., Zara 1890., str. 211-243. Neke događaje iz dnevnika navodi G. Novak, n. d. (2), str. 350, 378-379, 381.

21 Muzej grada Trogira, knjižnica Fanfogna-Garagnin, X h 56: *Ceremoniale Nell'Accesso, et Ingresso della Suprema Carica*, l. 11v, 23r. Ovaj protokol bi trebalo objaviti zbog zanimljivosti i bogatstva podataka.

22 Isto, l. 13v (kod providura): *Si portò subito la Chioccolata per il Prelato, e Sua Eccellenza sopra due Bacili d'argento, sopra cui vi erano le chichre con caraffe d'acqua, e sopra una sottocoppa il Fazzoletto piegato. Dietro loro, sopra bacinelle d'argento si portò il Caffè in Camera alli Signori Canonici, e nello stesso tempo sopra altre bacinelle agl'altri Ecclesiastici, et alla Corte in sala, dove si trattennero li stessi saceroti.*; l. 15v-16r: *Nel presentarsi il Prelato inanti Sua Eccellenza, loriverisce, e serrata la Portiera, due Livree portarono sopra due sottocoppe, sopra ciascuna la Chicchera di Cioccolata, un gotto d'acqua con un Fazzoletto di seta. Per gli altri sorbetti, et acque gelate.*; l. 14v-15r (kod biskupa): *Trè Chierice senza Tabari portarono in camera d'udienza le sottocoppe con Chioccolate, Caraffe, e Fazzoletto, ciascuno portando la sua sottocoppa. Per dispensa del Caffè servirono le due Livree, et altri Chierici senza Tabari, essendosi adoperate trè Bacinelle, o sian panier d'argento, nel dispensarlo alla Corte, et agl'Ecclesiastici.*; l. 17r: *Nel 1753. si porto la Cioccolata da due staffieri sopra due sottocoppe d'Argento, sopra ogni una delle quali era la Chiachara di Cioccolata, il suo gotto, et una caraffa d'acqua. Sopra la terza sottocoppa un Chierico portò un Fazzoletto di seta piegato per netarsi la bocca. A quelli della Corte diede il Caffè.* Čokolada je, očito, bila više cijenjena od kave i zato pridržana za odličnike. Koliko je kava bila cijenjena u Splitu pokazuje činjenica da je njeno pijenje bilo uvršteno u protokol nastupnog primanja novoga gradskog kneza u njegovoj palači.

zato što iz njega doznajemo da se dijelom razlikovao od onoga u Splitu, Zadru i Kotoru.²³

Nadbiskupov *Cerimoniale privato* nadovezuje se na spomenute protokole i dijelom poklapa s njima, ali zaslužuje našu pažnju jer ih nadopunjava i zajedno tvore zaokruženu cjelinu. Zato ga ovdje objavljujemo popraćenog komentarima koji su izostali prigodom svojedobnog tiskanja tih ceremonijala. Osim toga dodali smo neke ilustracije koje će bolje dočarati ono o čemu je riječ. Za objavljivanje smo priredili tekst splitskog rukopisa u kojem smo radi lakšeg čitanja razriješili sve kratice i umetnuli dvije riječi kojih nema u izvorniku, pa su zato stavljene u uglate zagrade. Kurziv smo upotrijebili za naslove knjiga i poglavlja. Što se tiče jezičnih i pravopisnih nepravilnosti one su sve ostavljene jer odražavaju onodobnu jezičnu praksu i pisarevo znanje i vještinu.

U ceremonijalu se najprije opisuje nadbiskupov dolazak grad, a zatim prvi posjet kneza novom prelatu i njegov uzvratni posjet knezu. Slijedi protokol njihovoga zajedničkog odlaska u crkvu i opis kako nadbiskup prima u audijenciju mletačke plemiće. Potom je dan podroban opis kako nadbiskup dočekuje generalnog providura kad prvi put dolazi u Split i kakav je ceremonijal prigodom njihovoga međusobnog prvog posjećivanja. Nakon toga govori se kako se nadbiskup odnosi prema kanonicima i župnicima te

Registro ..., n. d. (9), str. 105. Šalice za kavu popisane su 1687. u kući Gaudentio, a velik broj šalica u prvoj polovini XVIII. st. imala je obitelj Marchi. (D. Božić-Bužančić, Interijeri kuće u Splitu u 17. vijeku, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 5, Split 1965, str. 128, 149. Ista, Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, Zagreb 1982., str. 44.) Prva poznata kavana u Splitu spominje se 1772. na današnjem Narodnom trgu (Pjaci), a okupljanja u kavanama po mletačkom običaju spominje nepoznati izvjestitelj 1775. godine. (D. Božić-Bužančić, Privatni ..., str. 162. G. Novak, Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika, Starine 49, Zagreb 1959., str. 47.) Jedna kavana navodi se 1786. i na Rivi. D. Božić-Bužančić, Prva poznata kavana na splitskoj Obali, Kulturna baština 2, Split 1974., str. 14-18. Ista, Privatni ..., str. 162-163.) Početkom XIX. st. kava se pila i u splitskom sjemeništu. (A. Duplančić, Sjemenište i gimnazija u Splitu na početku XIX. stoljeća, u: 290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700-1990, Split 1990., str. 99.) Krajem XVIII. st. čokolada se nabavljala u Veneciji, a prodavala se i u Splitu. (D. Božić-Bužančić, Privatni život u Splitu krajem XVII i u XVIII stoljeću, Mogućnosti 5, Split 1979., str. 590. N. Bajić-Žarko, Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću, Split 2002., str. 142, 176.) U Splitskim kućama zabilježene su i posebne šalice za čokoladu. D. Božić-Bužančić, Privatni ..., str. 44.

23 Vidi bilj. 21, l. 11v-12v.

kojim se redosljedom daju na ljubljenje evanđelje i pax nadbiskupu i predstavnicima vlasti. Zatim se iznose podaci o pravoslavicima u nadbiskupiji i navodi uporaba križa prigodom nadbiskupovog izlaska iz kuće te kako se oblači kad odlazi izvan grada. Posebno je opisan redosljed ljubljenja evanđelja i paxa te kađenje tijekom mise. Navedeno je i kako se nadbiskup odijeva prigodom odlaska u posjet knezu ili kad ide kod nekog bolesnika te naglašeno da ga kanonici i svećenici prate kad ide u posjet predstavniku vlasti.

Ceremonijal osobitu pažnju posvećuje dočeku nadbiskupa i prvom dolasku generalnog providura, što je razumljivo s obzirom na to da je prvi najviši crkveni dostojanstvenik, a potonji najviši predstavnik civilne vlasti u Dalmaciji. Ti su događaji po svojoj slikovitosti bili i svojevrstne predstave s brojnim sudionicima koji su svaki na svoj način bili uživljeni u dodijeljenom ulogu. Njihovo glavno mjesto održavanja bila je Riva uz koju su pristajale galije s uglednicima, a pročelje Dioklecijanove palače i visoki zvonik sv. Duje pružali su im izuzetnu kulisu.²⁴ Najstarija vijest o dočeku splitskih nadbiskupa seže u XIII. st., a zabilježio ju je, premda šturo, Toma Arhiđakon pišući o nadbiskupu Rogeriju i njegovom dolasku 1250. godine.²⁵ Prvi opširan opis odnosi se pak na dolazak nadbiskupa Hugolina 1349. godine.²⁶ U kasnijim stoljećima nadbiskupi su najprije odlazili u Kaštel Sućurac, gdje su imali svoj posjed i palaču, odakle bi se brodom prevezli do samostana na Poljudu.²⁷ Kako je točno izgledao dolazak i ustoličenje nadbiskupa u XVIII. st. znamo zahvaljujući jednom izvještaju iz 1821. u kojem je istaknuto da se iste počasti koje se iskazuju generalnom providuru običavaju i prigodom nadbiskupovog ulaska u grad, a na temelju terminacijâ Senata.²⁸ Austrijska vlast htjela je uvesti jednoobraznost u

24 A. Duplančić, *Trgovina u splitskoj luci u svjetlu nekoliko nacрта uz XVIII. stoljeća*, *Kulturna baština* 21, Split 1991., str. 117-118.

25 Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Split 2003., str. 305. O njegovom prethodniku Guncelu koji je došao 1220. Toma ne bilježi ništa, a o Hugrinu koji je došao 1245. kaže samo da su ga pratili brojni konjanici i štićenici. Isto, str. 149, 297.

26 A. Cutheis, *Tabula*, u: *Legende i kronike*, Split 1977., 194-195.

27 NAS, S, br. 68, l. 8 (S. Cupilli 1708.). J. Alačević, n. d. (20), str. 212. K. Prijatelj, *Ljetopis nepoznatog Splićanina od g. 1756. do 1811.*, *Starine* 44, Zagreb 1952., str. 72 (I. L. Garagnin 1765.), 76 (L. Cippico 1786.).

28 NAS, S, spisi, 1821., br. 322; odgovor na dopis dalmatinske vlade br. 9580/1966

taj događaj pa je dalmatinsko namjesništvo 1822. dostavilo svim biskupima u pokrajini propisani ceremonijal. Njime je, pored ostalog, zabranjena uporaba baldahina koji je ubuduće pridržan za Presveti Sakrament.²⁹ Kako je nadbiskupska stolica ostala upražnjena nakon smrti Lelija Cippica 1807., a zatim je uslijedio preustroj dalmatinskih biskupija 1830., prvi doček i ustoličenje novoga splitskog prelata po tom ceremonijalu bio je onaj biskupa Pavla Klementa Miošića u kolovozu 1830. godine.³⁰

Cerimoniale privato, ò sia particolare dell'Arcivescovo di Spalato

Il possesso si prende, conforme il *Pontificale*, e *Ceremoniale Romano*;³¹ mà per maggior informazione si trascrive qui la memoria, che tiene appresso di se il Ceremonista di questa Chiesa,³² et è, come segue.

od 8. rujna. U. Krizomali, Važnije isprave iz arhiva bisk. kurije god. 1807-1823., List biskupije splitsko-makarske 8-12, Split 1942., str. 74-75.

29 U. Krizomali, n. d. (28), str. 78.

30 U. Krizomali, Pavao Klement Miošić biskup splitsko-makarski jednoć solinski (1830-1837), List biskupije splitsko-makarske 1-2, Split 1939., str. 19.

31 Rimski pontifikal i ceremonijal su knjige koje sadrže propise za obavljanje raznih obreda i liturgije. (Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, ur. A. Badurina /dalje Leksikon/, Zagreb 1979., str. 179-180, 472-473.) Iz vremena bliskog nastanku ovog rukopisa postoji ceremonijal koji se čuva u splitskom Arheološkom muzeju (Caeremoniale episcoporum, Romae 1651.; dalje Caerimoniale), a pripadao je hvarskom biskupu Ivanu Andreisu (1667.-1676.), pa na koricama ima njegov grb i natpis. Ex libris u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu, Split 1993., str. 11, 104-105.

32 Ceremonist je osoba zadužena za propisno obavljanje obredâ i liturgije. (Leksikon, str. 180.) On je pripadao kleričkom staležu, ali nije uvijek morao biti kanonik. (I. Ostojić, Metropolitanski kaptol u Splitu, Zagreb 1975., str. 128, 208, 276, 318.) O službi ceremoniste također govori Caeremoniale, lib. I., cap. V.: De officio magistrorum caeremoniarum, str. 20-26. U riznici katedrale čuva se poseban štap kojim se on služio, a izrađen je 1704. godine. A. Duplančić, Prilog poznavanja slikara i umjetnina u Splitu od sredine XVII. do sredine XVIII. stoljeća, Mogućnosti 10-12, Split 2011., str. 105-106. Vidi sliku u D. Diana, Liturgijsko srebro grada Splita, Zagreb – Split 1994., str. 69, T. II. M. Ivanišević, Crkve i likovi svetoga Dujma, u: A. Duplančić – M. Ivanišević – S. Kovačić, Sveti Dujam: štovanje kroz vjekove, Split 2004., str. 158. U Trogiru je postojao i podceremonist (*sotto-ceremonista*). Vidi bilj. 21, l. 11, 16v, 17r.

Nel ricever Sua Signoria Illustrissima alle Porte della Città³³ sotto il baldachino,³⁴ l'aste dello stesso devono esser portate dalli Signori Giudici,³⁵ ò altri del Corpo di questo Spettabile Consiglio,³⁶ come prescrive il *Ceremoniale* al Caput 20,³⁷ ove tratta *de primo accessu Episcopi, vel Archiepiscopi*. In alcuni luoghi della Provincia tal volta l'Illustrissimi Rettori³⁸ sono intervenuti à questa funzione, vestiti di Ducale,³⁹ portandosi insieme col Prelato sotto il baldachino sino alla Chiesa. Così praticò l'Illustrissimo Signor Giacomo Morosini Conte di Lesina⁴⁰ con Monsignor Illustrissimo

33 Split je u to doba imao dvoja glavna gradska vrata na kopненоj strani (Vrata Priuli i Vrata Corner) i jedna prema moru (Vrata luke). (A. Duplančić, *Splitske zidine* u 17. i 18. stoljeću, Zagreb 2007., str. 20-24.) Zbog loših kopnenih putova, a do 1648. i neposredne turske opasnosti, luka je bila glavno mjesto za dolazak raznih uglednika, pa tako i nadbiskupa. Duplančić, n. d. (24), str. 117-118.

34 Hodanje pod baldahinom (nebnicom) bila je posebna čast, a on se koristio za svečane prigode i za procesije s moćima svetaca i pokaznicom. (*Caeremoniale*, lib. I., cap. XIV.: De usu umbraculi; seu Baldachini, str. 88-90. Leksikon, str. 137-138.) U riznici splitske katedrale čuvaju se štapovi za baldahin iz XVIII. st. i baldahin iz sredine XIX. stoljeća. D. Diana – N. Gogala – S. Matijević, *Riznica splitske katedrale*, Split 1972., str. 124-125. V. Sokol, *Baršunasti trag mučeništva*, Split 2005., str. 37, 57.

35 Nakon kneza, kojeg je slala Venecija, najviši komunalni dužnosnici bili su suci koje je biralo splitsko plemićko Veliko vijeće. Birana su po četiri suca, a mandat im je trajao četiri mjeseca. Upravljali su određenim komunalnim poslovima dok su u sudskim sporovima imali samo savjetodavni glas i to u građanskim parnicama. A. Duplančić, n. d. (1), str. 16-17.

36 Misli se na komunalno plemićko Veliko vijeće.

37 Ovdje vjerojatno greškom prepisivača piše 20 jer se odredbe o prvom dolasku nadbiskupa u svoju biskupiju nalaze u drugoj glavi Ceremonijala. *Caeremoniale*, lib. I., cap. II.: De primo accessu episcopi vel Archiepiscopi ad suam Deocesim, vel Provinciam, str. 4-11.

38 Upravitelji, tj. knezovi koji su na čelu grada, a bira ih i šalje Venecija; u nekim dalmatinskim gradovima oni se nazivaju providuri.

39 *Ducale* je toga i ona je bila najsvečanija odora gradskog kneza. A. Duplančić, n. d. (1), str. 20-21.

40 G. Morosini bio je hvarski knez 1678.-1679. Hvarski statut, priredio i preveo A. Cvitanić, Split 1991., str. 354.

Priuli Vescovo;⁴¹ così l'Illustrissimo Signor Marin da Riva⁴² con Monsignor Illustrissimo Cosmi Arcivescovo di Spalato.⁴³ Non è mai occorso, chè in tal funzione sia stato presente l'Eccellentissimo Signor Provveditor Generale,⁴⁴ e perciò non può stabilirsi alcuna forma di cerimonia. Doppo il primo ingresso del Prelato il Rappresentante⁴⁵ è primo à visitarlo; et egli lo riceve alla cima della Scala⁴⁶ con rocchetto, e mozzetta,⁴⁷ e ciò per la prima volta;

41 Jerolim Priuli bio je hvarski biskup 1676.-1692. P. B. Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae, Ratisbonae 1873.*, str. 410. D. Farlati, *Hvarski biskupi*, Split 2004., str. 162-164.

42 M. da Riva bio je splitski knez i kapetan 1681.-1683. Rettori della città di Spalato sotto il dominio veneto (dall'a. 1420-1797), *BASD XXII.*, Spalato 1899., str. 114. G. Novak, n. d. (2), str. 270.

43 Stjepan Cosmi imenovan je splitskim nadbiskupom 1678., ali je u Split došao 1682. gdje je i umro 1707. godine. *Hrvatski biografski leksikon 2*, Zagreb 1989., str. 707-708.

44 Generalni providur bio je najviši predstavnik mletačke vlasti u Dalmaciji, a sjedište mu je bilo u Zadru. M. Novak, *Generalni providuri Dalmacije i Albanije u XVIII. stoljeću*, Radovi Instituta JAZU u Zadru IV.-V./1958.-1959., Zagreb 1959., str. 341-373. *Ista*, *Sudstvo, državna uprava i gradnje u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, isto VI.-VII., Zagreb 1960., str. 237-255. *Ista*, *Javni i društveni odnosi generalnih providura Dalmacije*, isto IX., Zadar 1962., str. 251-278; ovaj je nastavak posebno važan za ceremonije.

45 Tako se često naziva gradski knez zato što je on bio predstavnik Venecije.

46 Nadbiskup dočekuje kneza na vrhu stubišta svoje palače koja se nalazila na sjevernoj strani stolne crkve. Tu ju je sagradio nadbiskup Bonifacije Albani 1677. nakon što je stara palača s južne strane katedrale izgorjela u požaru 1506. godine. I nova palača stradala je u požaru 1924., a njeni ostaci odmah su srušeni i uklonjeni. (K. Prijatelj, *Barok u Splitu*, Split 1947., str. 23-24. A. Duplančić, *Prilog ...*, n. d. /32/, str. 95-96.) Spomenuto stubište vidi se na tlocrtima stolne crkve i okolnih zgrada iz 1852. (V. Andrić) i 1876. (A. Hauser). D. Kečkemet, Vicko Andrić: *arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split 1993., sl. 63, tab. III.

47 Roketa (kota) naborani je bijeli haljetak koji seže do koljena, nosi se izvan mise. Ima uske rukave ukrašene čipkom, kao i njen donji dio. Moceta je izvanliturgijski kratki ogrtač koji seže do lakata. Ima malu ukrasnu kukuljicu, a kopča se na prsima nizom dugmadi. Biskupi i nadbiskupi nose ljubičastu mocetu. (Leksikon, str. 410, 513; usporedi sl. na str. 321. J. Braun, *Handbuch der Paramentik*, Freiburg im Br. 1912., str. 201-205.) Iz vremena nastanka ovog rukopisa potječu portreti nadbiskupa Cosmija i Cupillija na kojima su obojica prikazani s roketom i mocetom te kapom (biretom) na glavi. O. M. Paltrinieri, *Notizie intorno alla vita di quattro arcivescovi di Spalato ...*, Roma 1829., tab. uz str. 9 – Cosmi, tab. uz str. 73 – Cupilli. G. Novak, n. d. (2), str. 348-349. O Cosmijevom portretu vidi A. Duplančić, *Prilog ...*, n. d. (32), str. 100-101.

così anco l'accompagna sino alle porte del Palazzo mentre parte.

Il giorno seguente il Prelato li rende la visita, andandoli d'avanti prima li Staffieri,⁴⁸ poi li Chierici, poi li Sacerdoti, cioè Preti semplici, uno delli quali dierto de medesimi, e avanti il Prelato porta la Croce; doppo il Prelato le Dignità,⁴⁹ e Canonici; il Rappresentante riceve il Prelato in Romana⁵⁰ alla cima della Scala, che è scoperta, e fuori della Casa,⁵¹ e tal volta lo accompagna sino all'ultimo scalino della medesima.

Quanto poi all'unirsi con li Rappresentanti per andar in Chiesa la pratica, è varia, secondo i siti, come qui à Spalato s'uniscono in Piazza del Duomo,⁵² e nel medesimo luogo si licenziano.

48 To su bile livrirane sluge, poslužnici u službi nadbiskupa i civilnih dužnosnika koji su u svečanim prigodama tvorili njihovu pratnju; oni nadbiskupovi su nosili posebnu odoru ljubičaste boje. A. Duplančić, n. d. (1), str. 173. U. Krizomali, n. d. (28), str. 74 – *staffieri in cappe paonazze*. A. della Bella, Dizionario italiano, latino, illirico, Venezia 1728., str. 705: *Staffire, palafreniere. Circumpes, pedis. m. Momak, mka. m. Slúga, ghee*. J. Stulli, Vocabolario italiano-illirico-latino II., Ragusa 1810., str. 651: *Staffiere, palafreniere, - stremenik, servus a pedibus, pedissequus. Oggi si prende per familiare, servidore*. Dizionario della lingua italiana VI., Bologna 1824., str. 475: *Staffiere. Palafreniere. Lat. agaso, equi curator. ... Oggi si prende per Familiare, Servidore. Lat. famulus*. G. Novak, n. d. (2), str. 350, 384. L. Čoralić – I. Prijatelj-Pavičić, Zadarska nadbiskupaska palača u vrijeme nadbiskupa Vittorija Priulija (1688.-1712.) i Vicka Zmajevića (1713.-1745.), Građa i prilozi za povijest Dalmacije 16, Split 2000., str. 113-114; *staffieri* stanuju u nadbiskupskoj palači.

49 To su tri kaptolska dostojanstvenika: arhiđakon, arhiepizbiter i primicerij. I. Ostojić, n. d. (32), str. 121.

50 Romana je imala oblik kratke suknje, a bila je manje svečana odjeća u odnosu na togu. A. Duplančić, n. d. (1), str. 21, 174.

51 Kneževa palača nalazila se na gradskom trgu, uz Vijećnicu. S južne strane, na visini prvog kata, imala je terasu do koje je vodilo otkriveno stubište. Srušena je 1821. godine. C. Fisković, Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti, Peristil 1, Zagreb 1954., str. 74-83. D. Kečkemet, Rušenje Komunalne i Kneževe palače u Splitu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 4-5, Zagreb 1978.-1979., str. 287-302. A. Duplančić, Popisi državnih zgrada u Splitu iz god. 1789. i 1804., Isto 13, Zagreb 1987., str. 157, 163, 174.

52 Trg ispred stolne crkve nazivao se Katedralni trg, a danas je poznatiji kao Peristil Dioklecijanove palače.

Altre persone graduate le riceve in Sala;⁵³ i Nobili Patrizij Veneti li riceve alla cima della Scala, e li accompagna sino alla porta della Casa per ordinario; sebene quando le visite sono frequenti, non si fa questa cerimonia. S'avverta di più, che nel sedere Monsignore Arcivescovo dà la mano alli detti Patrizij, e à nessun' altro, se non fossero con titolo di Generale; ò il Segretario, che serve Sua Eccellenza fosse Segretario dell'Eccellentissimo Senato non altrimenti.

Quando viene il nuovo Rappresentante⁵⁴ Monsignor Arcivescovo lo visita primo in rocchetto. Gl'Eccellentissimi Generali si ricevono nel primo ingresso con tutta la solennità,⁵⁵ andando il Prelato vestito di cappa magna⁵⁶ con tutto il Clero, con tutte le Religioni dei Fratti, e con tutte le Scole⁵⁷ à incontrarlo alla Galera col Baldachino. Ivi giunto il Prelato ascende sotto poppe, et ivi fa il suo complimento, levandosi il Signor Generale nel saluto il Capello Generalizio.⁵⁸ Vengono poi fuori, cioè primo il Prelato, e dietro viene Sua Eccellenza. Arrivati in terra Sua Eccellenza s'inginnocchia sopra un cusino, et il Prelato presa una Croce picciola dalla mano del suo Arciprete, la bacia prima, e poi la dà baciare à Sua Eccellenza con due

53 Dvorana za prijem bila je posebno uređena i u njoj je bio biskupski tron s baldahinom. A. Duplančić, Prilog ..., n. d. (32), str. 98.

54 Knežev mandat trajao je tri godine, kao i generalnog providura, tako da ih se tijekom biskupovanja jednog prelata znalo izmijeniti, odnosno doći u Split, nekoliko.

55 Posebno o tome P. Kolendić, n. d. (18), str. 60-61.

56 To je vrsta dugog plašta s kukuljicom; nadbiskupska je ljubičaste boje. (Leksikon, str. 178. J. Braun, n. d. (47), str. 203. I. Ostojić, n. d. (32), str. 17, 129.) Jedna *cappa magna* iz početka XIX. st. čuva se u Muzeju grada Splita. V. Sokol, n. d. (34), str. 21, 54.

57 Tako se u dokumentima često nazivaju bratovštine (*confraternita*) koje su u gradu bile brojne. Na početku XIX. stoljeća u Splitu su postojale 34 bratovštine. G. Novak, n. d. (2), str. 372-376. I. Ostojić, Stara bratovština Presv. Tijela Kristova u Splitu, Bogoslovska smotra 4, Zagreb 1975., str. 481-483. A. Duplančić, Splitske bratovštine uoči ukidanja 1811. godine, u: Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.), Split 2011., str. 92, 100-101.

58 Kapa generalnih providura imala je oblik trapeza okrenutog prema gore, a koji se širi prema vrhu. U trogirskom ceremonijalu ona se naziva *capello a tozzo*. (Vidi bilj. 21, l. 8r.) Ta se kapa vidi npr. na grafikama s portretima providura Cattarina i Girolama Cornera te Sebastiana Moceniga. Također se vidi na kamenim grbovima nekih providura. R. Tomić, Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji, Zagreb 1995., str. 138 – nadgrobni spomenik M.arina Zorzija iz 1675. u zadarskoj crkvi sv. Krševana. A. Duplančić, n. d. (33), str. 20 – portret C. Cornera, 35 – grb Antonija Priulija s bastiona u Splitu.

semplici parole Pastoralì. Levato in piedi l'Eccellentissimo Generale, s'uniſce col Prelato, il quale ſempre ſenza niun eccezione ſt` alla parte dritta in ogni luogo, fuorchè in Casa propria. Per ordinario il Generale non v` ſotto il baldachino; mà lo f` precedere. In tal forma proceſſionalmente ſi v` alla Catedrale, nella quale è preparato in mezzo verſo l'Altar maggiore l'inginocchiatorio, con ſtrato, e cuſſini paonazzi per il Prelato, ove egli v`, et il Generale v` ſotto il baldachino diſtinto per lui.⁵⁹ Fatta l'adorazione del Sacramento, il Prelato v` al ſuo Trono,⁶⁰ et il Generale ſi ſede; mentre è conſueto, che ſi reciti qualche Orazione ò da un Eccleſiaſtico, ò da un Secolare in lode di Sua Eccellenza.

Quando il Prelato viſita il Generale, queſto l'incontra alla metà della Scala,⁶¹ e nel partire lo accompagna vicino alla porta della Scala. Quando poi il Generale viene la prima volta à render la viſita al Prelato, queſto lo incontra alla metà della Scala, e nel ritorno lo accompagna alla porta. Col Rappreſentante ordinario ſi uſa un poco di differenza, perche il Prelato lo incontra alla Scala, come ſi è detto, mà non più avanti, l'accompagna beſi alla porta.

Nel Capitolo ſono dieciotto Canonici, e di più trè Dignità, cioè Archidiacono, Arciprete, e Primicerio, le quali per il più ſono unite con i Canonici; mà poſſono eſſer ſeparate.⁶² In Coro ſedono⁶³ prima le Dignità, e poi ſeguono i Canonici conforme il tempo delle loro elezzioni. Le facultà, et ordini da governarſi ſono eſpreſſe nei libri, che trattano di ſimil ma-

59 Iſpred glavnog oltara nalazila ſe poſebna ſjedalica za generalnog providura nad kojom je bio baldahin. A. Duplančić, n. d. (1), ſtr. 169-170 – bilj. 617.

60 Nadbiskupſki tron nalazi ſe u koru katedrale, a pripisan je mletačkom drvorez-barſtvu ranog XVII. ſtoljeća. (R. Tomić, Nadbiskupſki tron, u: Restauracija umjetnina iz splitske katedrale, Split 2000., preklopnica, ſtr. [6]. G. Nikſić, Kor splitske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 40, Split 2003.-2004., ſtr. 236-302.) Iznad trona nalazio ſe baldahin. A. Duplančić, n. d. (1), ſtr. 170 – bilj. 617.

61 Za vrijeme boravka u Splitu generalni providur je odsjedao u zapadnom dijelu lazareta koji ſe zato i zvao Generalat. A. Duplančić, n. d. (51), ſtr. 152-153, 163-164, 172.

62 O uſtroju kaptola i njegovom radu I. Ostojić, n. d. (32).

63 Zgrada kora dodana je katedrali 1615. i u nju ſu ſmjeſtjena ſjedala za kanonike. G. Nikſić, n. d. (60).

terie, e può vedersi il Barbosa *de Capitulo, et Canonici*.⁶⁴ Circa il ricever, l'accompagnare [il Prelato] si pratica così. Vengono i Canonici à ricever il Prelato in Sala: nel ritorno l'accompagnano sino alla porta del Palazzo, ove il Prelato salutandoli li licentia. L'Offizio dell'Arcidiacono è esser Prefetto del Coro, e l'Arciprete è Paroco nella Città non essendovi altre Parochie; mà bensì due in due Borghi.⁶⁵ In quanto à Parochi, questi sono nominati da ciascuna Villa, e sono presentati al Prelato, il quale conosciuta la loro abilità li conferma, e così si fa ogni principio d'anno. Il bacio dell'Evangelo, e la Pace⁶⁶ si dà nel medesimo tempo al Generale, e Rappresentante, et al Prelato. Circa il Capitan Generale⁶⁷ non si può dir niente, perchè mai è stato in queste parti.

64 Agostino Barbosa je poznati portugalski teolog i kanonist (1590.-1649.). Ovdje se misli na njegovo djelo *De canonicis et dignitatibus aliisque inferioribus beneficiaris cathedralium et collegiatarum ecclesiarum eorumque officio tam in choro quam in capitulo elegans et perutili tractatus*, Romae 1632., koje je doživjelo brojna izdanja. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques VI.*, Paris 1932., stp. 664-665. Između ostalih poznata su i mletačka izdanja, npr. iz 1641. i 1707. godine.

65 Sve do XVII. st. Grad i njegova predgrađa tvorili su jednu župu. Odlukom apostolskog vizitatora Oktavijana Garzadorija od 27. I. 1625. Veli varoš je postao samostalna župa sa središtem u crkvi sv. Križa, a odlukom nadbiskupa Cosmija od 12. II. 1692. osnovana je župa u predgrađu Lučac sa središtem u crkvi sv. Petra. (A. Belas – Lj. Karaman, Bratovština i crkva sv. Križa u Velom varošu u Splitu 1439-1939, Split 1939., str. 17. P. Petrić, Bilješke o trima starim splitskim župama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 33 (Prijateljstvo zbornik II.), Split 1992., str. 317-326.) Međutim, tek od 1825. počele su se voditi odvojene matične knjige za Varoš – Dobri, a od 1828. za Lučac – Manuš. (B. Zelić-Bučan, Zbirka matičnih knjiga u Historijskom arhivu u Splitu, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 5, Split 1965., str. 175, 186-187.) Ponekad su i kanonici bili župnici. I. Ostojić, n. d. (32), str. 131.

66 Jedan od dijelova mise, u obredu pripreve za pričest, jest davanje znaka mira. Svećenici tada međusobno izmjenjuju poljubac, dok se svjetovnim osobama nekoć davalo da poljube pax, tj. metalnu pločicu (ponekad srebrnu) na kojoj je neki prikaz iz ciklusa Kristove muke i uskrsnuća. (Caeremoniale, lib. I., cap. XXIV.: *De ordine dandi pacem*, str. 135-139.) Nakon Drugog vatikanskog sabora gesta pružanja mira među prisutnim vjernicima je stisak ruke. (I. Šaško, *Per signa sensibilia*. Liturgijski simbolički govor, Zagreb 2005., str. 100-105.) Za pax vidi V. Lupis, *Pax – predočnica*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku XXXIII., Dubrovnik 1995., str. 53-64; mjeđeni pax iz Arheološkog muzeja (str. 63) predan je 2004. Muzeju grada Splita. U riznici splitske katedrale čuvaju se dva paxa. (D. Diana, n. d. /32/, str. 16, 17, 65, 69.) Vidi također dva paxa iz Zadra i Trogira u M. Pelc, *Renesansa*, Zagreb 2007., str. 428, 431.

67 Odnosi se na glavnog zapovjednika mletačke vojske.

Al possesso del Prelato non intervengono Prelati, ò altri Greci,⁶⁸ perche di questi non ven' è stato alcuno in questa Diocese prima della guerra presente.⁶⁹ Ora in un luogo, che si chiama Cetina vi saranno duecento, e ottanta col loro Calogero,⁷⁰ i quali sono fuggiti dal Dominio Ottomanno, e venuti sotto l'ubidienza della Republica.

Quando il Prelato v'è fuori di Casa,⁷¹ per ordinario prende la Croce,⁷² mà non già quando per prender sollievo v'è fuori della Città, nella qual' occasione veste pure l'abito lungo, e Paonazzo; quando però il viaggio non sia in luogo lontano.

Celebrando il Prelato [la Messa], il Suddiacono porta il Messale dell'Evangelio, e lo dà bacciare prima al Prelato, poi al Generale, poi al Conte,⁷³ ò se vi fossero altri Rappresentanti, quali fanno inramento. Se il Prelato non celebra, mà assiste solamente alla Messa cantata, finito l'Evangelio il Diacono dà bacciar l'Evangelio al Prelato, ed il Suddiacono al Generale, ed altri Rappresentanti. Celebrando il Prelato, l'Arcidiacono incensa il Prela-

68 Pravoslavni vjernici i njihovi svećenici nisu spadali pod jurisdikciju splitskog nadbiskupa. Pravoslavci se u dokumentima navode kao *Greci, scismatici* ili *Greci scismatici*.

69 To je Morejski rat (1684.-1699.); Moreja je nekadašnji naziv za Peloponez. U Splitu je 1682. bio samo jedan pravoslavac i to zapovjednik kliške tvrđave Zorzi Calergi, plemić s Krete. A. Duplančić, n. d. (1), str. 90. M. Ivanišević, Namjera gradnje grčke pravoslavne crkve u Splitu, *Kulturna baština* 36, Split 2010., str. 31-40.

70 U izvještaju Kongregaciji koncila u studenome 1692. S. Cosmi piše da je u njegovoj nadbiskupiji 500 pravoslavnih obitelji, koje su s otomanskog područja prešle na mletačko, i to: 200 u Cetini, na području Sinja, te 300 kod tvrđave Vrljika. Nadbiskup S. Cupilli u rujnu 1714. javlja da je na području Cetine 36 obitelji, a na području Vrljike 200. M. Jačov, *Spisi Tajnog vatikanskog arhiva XVI-XVIII veka*, Beograd 1983., str. 159, 191.

71 Iz vremena nadbiskupa Ivan Luke Garagnina (1765.-1783.) sačuvana je nosiljka za izlaske. G. Novak, n. d. (2), str. 339. D. Diana, *Muzej grada Splita*, Split 1997., str. 15, 42, 45. E. Šarić, *Muzej grada Splita: vodič*, Split 2003., str. 94, 97. V. Sokol, *Zbirka namještaja u Muzeju grada Splita*, Split 2009., str. 33-34, 77.

72 Veliki nadbiskupski križ, koji se čuva u riznici, pripisan je mletačkoj Trevisanovoj radionici, a izrađen je 1685. godine. K. Prijatelj, *Barok u Splitu*, Split 1947., str. 81-82, 85. D. Diana – N. Gogala – S. Matijević, n. d. (34), str. 92, sl. 45.

73 To je gradski knez čiji je puni naslov u Splitu bio knez i kapetan – *conte e capitano*.

to solamente; et il Diacono incensa il Generale, col resto della banca,⁷⁴ et il Suddiacono le Dignità, e Canonici, e poi un Prete li Preti. Celebrando il Prelato l'Arcidiacono dà la Pace al Generale, ed altri della banca. Non celebrando il Prelato, mà assistendo, un Canonico Maggior dà la Pace al Prelato, et un Minore al Generale, et altri della Banca.

L'Eccellentissimo Signor Generale stà sentato alla sua sedia col suo ingenuchiatorio d'avanti, dove è il più commodo della Chiesa.

Il Prelato mentre vada fuori di Casa in veste talar,⁷⁵ se ben senza rocchetto, mà con mantello, e capel⁷⁶ per visitar qualche Rappresentante, ò anche in casa privata per dar la benedizione à qualche Infermo, sempre gli vada avanti la Croce: le Dignità, Canonici, e Preti lo accompagnano per cortesia, mentre vada à visitar qualche Publico Rappresentante.

In coteste parti non viene Capitan Generale, mà bensì Provviditor Generale. Doppo⁷⁷ il primo Ingresso dell'Illustrissimi Prelati, li Rappresentanti sono i primi à visitar l'Illustrissimo Arcivescovo, il quale con rocchetto, e mozetta lo riceve alla cima della Scala per la prima volta, così anco lo accompagna sino alle porte del Palazzo, mentre parte. Poi l'Illustrissimo Arcivescovo gli rende la visita, accompagnato dal Clero d'avanti, poi la Croce, e dietro il Prelato li Canonici. Il Rappresentante riceve il Prelato in Romana alla cima della Scala, che è scoperta, e fuori di Casa, e poi l'accompagna tal volta sino all'ultimo scalino.

Quanto poi all'unirsi con li Rappresentanti per andar in Chiesa, secondo i siti; come qui à Spalato si uniscono in piazza del Duomo, e nel medesimo luogo si licenziano.

Quanto agl'altri Nobili, et Officiali li riceve alle porte della Camera d'Audienza, e dal medesimo luogo li licenzia, secondo la qualità delle persone.

74 Banca je naziv za gradsku upravu jer su njeni predstavnici sjedili na posebnoj klupi. A. Duplančić, n. d. (1), str. 20, 22, 150, 169-170, 185, 191.

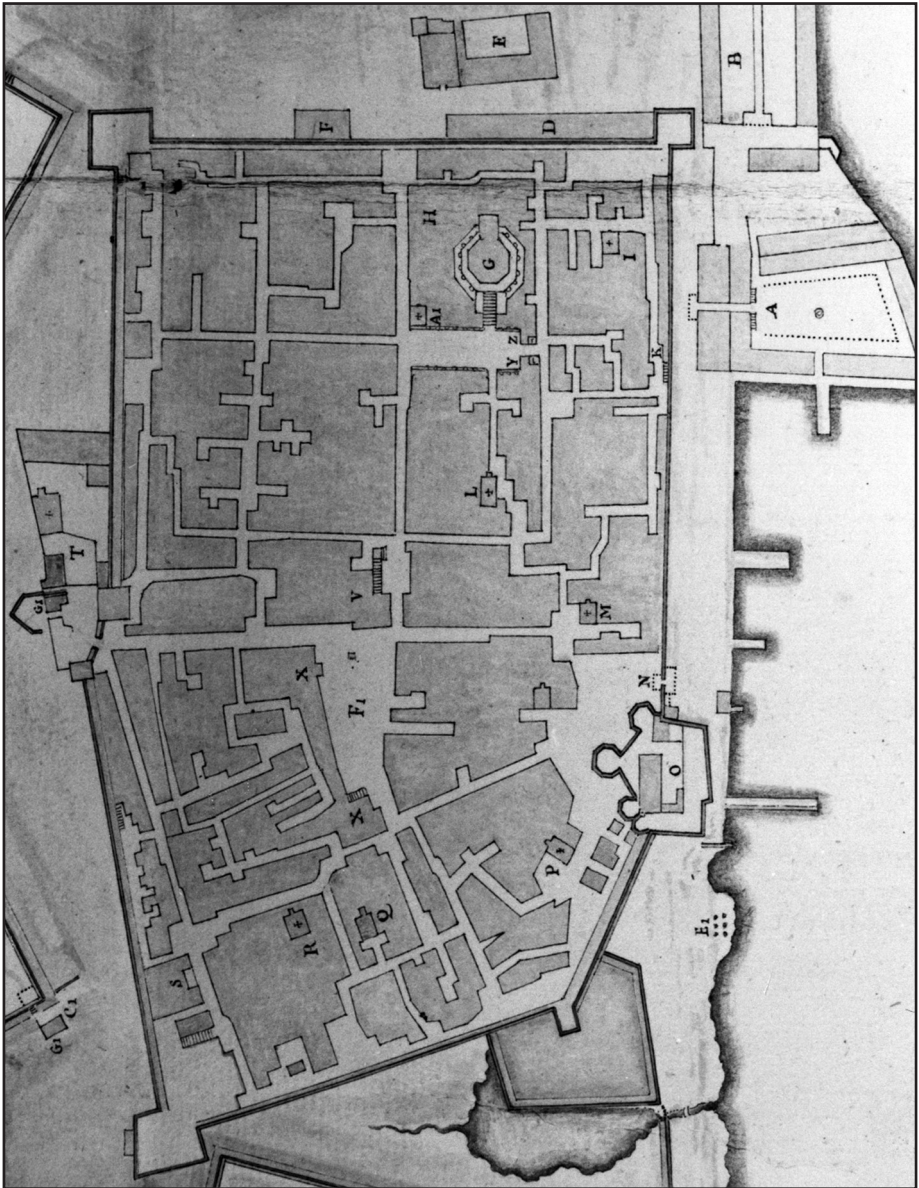
75 Talar (reverenda) izvanliturgijska je duga gornja odjeća koja seže do gležnja, a kopča se s nizom dugmadi na prednjoj strani. Leksikon, str. 321, 509, 562.

76 Biret, odnosno križatica je četverokutna kapa koju nose svećenici i crkveni do-
stojanstvenici. Leksikon, str. 361. J. Braun, n. d. (47), str. 205-206.

77 Odavde pa do kraja teksta ponavlja se već rečeno.

Circa Personaggi graduati li riceve in Sala, e si Nobili Patrizij Veneti li riceve alla Scala, e li accompagna alla porta del Palazzo per ordinario: se bene quando le visite sono frequenti non si fà questa cerimonia.

S'avverte di più, che nel sedere dà la mano alli detti Patrizij, et à nessun altro, se non fossero con titolo di Generale, et il Segretario, che serve Sua Eccellenza fosse Segretario dell'Eccellentissimo Senato, mà non quando fosse solamente della Cancellaria Ducale

G. Juster, Dio plana Splita iz 1708.;
A = Generalat, G = katedrala, H = nadbiskupska palača, X =
kneževa palača
(foto Museo Correr - Venezia)

Dolazak biskupa u grad;
Caeremoniale episcoporum, Romae
1651., str. 7
(foto Ž. Bačić)

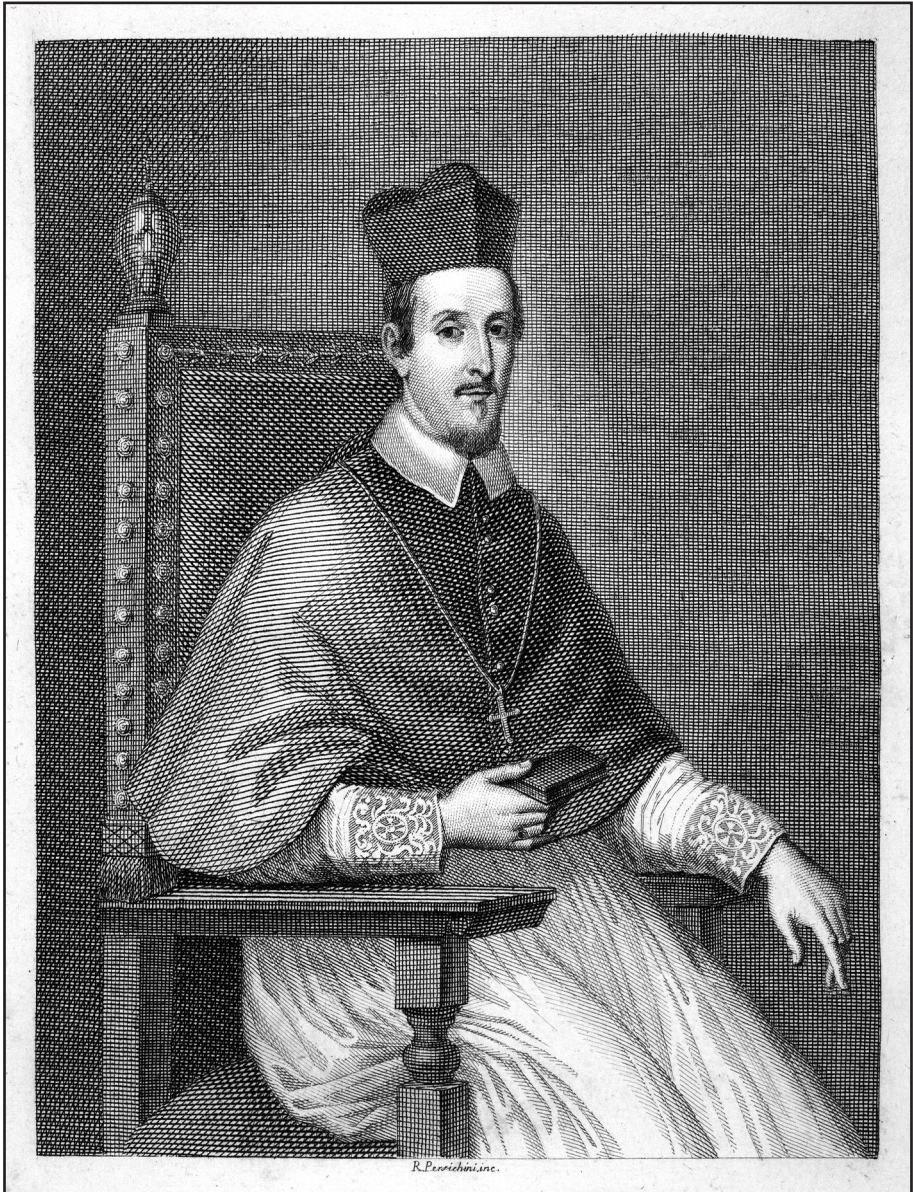
Biskup u pratnji kanonika dolazi u
crkvu;
Caeremoniale, str. 95 i 217
(foto Ž. Bačić)

Davanje znaka mira i ljubljenje paxa;
Caeremoniale, str. 137 i 243
(foto Ž. Bačić)

Procesija s Presvetim Sakramentom;
Caeremoniale, str. 89 i 376
(foto Ž. Bačić)

Portret nadbiskupa Stjepana Cosmija
(foto Ž. Bačić)

Portret generalnog providura Girolama Cornera (1680.-1682.)
(foto Museo Correr - Venezia)

THE CEREMONIAL OF THE ARCHBISHOP OF SPLIT IN THE LATE 17TH CENTURY

Arsen Duplančić

Original scientific paper

Arheološki muzej u Splitu

Zrinsko-frankopanska 25, 21000 Split

Coming into possession of Dalmatian towns, the Venice gradually wore down and restrained their autonomy, and among other things it immediately suspended the freedom to elect the town's duke, whom thereafter Venice appointed as its representative. The duke (*conte, rappresentante, rettore*) became the main authority holder, and the Great Councils of nobles were given limited powers. That is how it was in Split, too, where after the duke the highest communal civil servants were judges. The nobles did not easily accept the restricted rights, so they tried at least not to be avoided or belittled in conferring honours on them. Thus they made a fuss over every detail, starting with the seat height for the duke and the judges and so on, which was a cause for different quarrels and disputes.

On the other hand, the Church had its own regulations, for liturgical as well as for non-liturgical rituals, clothing etc., even for their attitude towards secular persons and authority representatives. However, that also often led to disputes, whereby even the authority in Venice had to intervene.

Three protocols, let us call them so, are the best evidence of complexity and detailed elaboration of secular and church ceremonies in Split of that time. Two of them were published, and the third one, which concerns the archbishop especially, was not. Its title is *Cerimoniale privato, ò sia particolare dell'Arcivescovo di Spalato*. The text is not dated, but it could be situated towards the end of the 17th century when taking into account the mention of archbishop Stjepan Cosmi, who came to Split in 1682, and citing the then war, that is Morean war, that took part from 1684 to 1699.

In the ceremonial mentioned, the archbishop's arrival to the town is first described, and then the first visit of the duke to the new prelate and his return visit to the duke. Follows then the protocol of their joint departure to church, and the description of how the archbishop receives the Venetian nobles in audience. Then is given the detailed description of how the arch-

bishop receives *proveditore* /governor/ the general when he comes to Split for the first time as well as the description of the ceremonial on the occasion of their mutual first visit. After that it is related the way the archbishop treats the canons and vicars, and in which order the Gospel and pax are given to be kissed to the archbishop and authority representatives.

Then the data about the Eastern Orthodox Christians in the archbishopric are given and the usage of the cross on the occasion of archbishop's leaving home is stated as well as how he is dressed when leaving the town. The order of kissing the Gospel and pax are specially described, along with the burning incense at mass. It is related the way the the archbishop is dressed when visiting the duke or the sick, and it is pointed out that he is followed by canons and priests when he visits an authority representative.

Key words: ceremonial, archbishop, town duke, general providur, Split.